

Psychologiczne aspekty zeznań małoletnich świadków

Autorka artykułu omawia czynniki wpływające na treść i formę zeznań dziecka, z uwzględnieniem różnych etapów postępowania. W szczególności koncentruje się na wpływie indywidualnych cech dziecka (rozwój intelektualny, cechy osobowości, relacje ze sprawcą), cech zdarzenia, którego dotyczy przesłuchanie oraz cech warunkujących postrzeganie tego zdarzenia.

Wprowadzenie

Psychologia sądowa definiowana jest jako gałąź psychologii stosowanej zajmującej się zbieraniem, badaniem i przedstawianiem dowodów dla celów sądowych. Jeden z podstawowych działów psychologii sądowej zajmuje się problematyką związaną z pozyskiwaniem zeznań od świadków i ich oceną pod kątem wiarygodności, możliwości uznania ich za wartościowy materiał dowodowy w toczącym się procesie.

W końcu XIX wieku w Niemczech zaczęto prowadzić pierwsze badania psychologiczne, których celem było opisanie zależności między wartością wypowiedzi przesłuchiwanym osobom i ich cechami indywidualnymi. W kolejnym stuleciu psychologia sądowa posiłkowała się wynikami badań eksperymentalnych nad procesami spostrzegania, pamięci i emocji. Jednak prawdziwie nowe spojrzenie na psychologię zeznań świadków zaproponował dopiero William Marston (Wójcikiewicz 2002). Jako pierwszy wskazał zależność między uzyskaniem od świadka wartościowego materiału i sposobem prowadzenia przesłu-

chania. W konsekwencji jego ustaleń dalsze poszukiwania zmierzały w kierunku wypracowywania nowych strategii współpracy ze świadkami i efektywnych technik przesłuchania oraz opisywania psychologicznych aspektów oceny wypowiedzi świadków. Nabierają one szczególnego znaczenia podczas pracy z małoletnimi świadkami.

Pozyskiwanie wiarygodnych, w miarę pełnych informacji od małoletnich świadków i ofiar przestępstw jest szczególnie trudne. Wartość uzyskanego materiału zależy bowiem nie tylko od możliwości rozwojowych, cech indywidualnych oraz środowiska rodzinnego dziecka, ale również, w zdecydowanie większym stopniu niż w wypadku osób dorosłych, od warunków i sposobu prowadzonej czynności procesowej z jego udziałem oraz od wiedzy, doświadczenia i umiejętności interpersonalnych przesłuchującego. Zatem przesłuchanie musi być stosownie zaplanowane i przygotowane. Bezsporna jest również konieczność aktywnego udziału w nim biegłego psychologa. Warto zauważyć, że ak-

tywność psychologa powinna przejawiać się nie tylko podczas czynności przesłuchania. Jego zadaniem powinno być również przygotowanie dziecka do składania zeznań przez stosowne do możliwości rozwojowych wyjaśnienie jego roli w postępowaniu, zadbanie o możliwie korzystną jego kondycję emocjonalną, sprzyjającą właściwej motywacji do współpracy i swobodzie wypowiedzi, wspieranie go w czasie prowadzonej czynności procesowej.

Aktualnie, w ocenie większości prawników, jak również psychologów zajmujących się problematyką przesłuchań małoletnich świadków, udział biegłego w czynności przesłuchania i analiza akt sprawy nie są wystarczające do psychologicznej oceny wypowiedzi. Niezbędne jest rów-

nież przeprowadzenie stosownych badań psychologicznych dziecka-świadka, istotnych dla zdiagnozowania poziomu jego rozwoju, zdolności w zakresie postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń oraz funkcjonowania społeczno-emocjonalnego, ze wskazaniem tych cech, które są szczególnie istotne dla treści i formy zeznań.

Pracę psychologa pełniącego funkcję biegłego sądowego wyznacza nie tylko dyscyplina wiedzy, którą reprezentuje, ale również przepisy prawne. Artykuł 192 i 185a kpk dają biegłemu możliwość zebrania rzetelnego materiału, opartego na badaniu psychologicznym i aktywnym udziale w czynności przesłuchania małoletniego świadka.

Artykuł 192 kpk

§ 2. Jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego spostrzeżeń, sąd lub prokurator może zarządzić przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić.

§ 4. Dla celów dowodowych można również świadka, za jego zgodą, poddać oględzinom ciała i badaniu lekarskiemu lub psychologicznemu.

Art. 185a kpk

§ 2. Przesłuchanie (*pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat — przyp. red.*) przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. (...)

I. Psychologiczne aspekty oceny zeznań małoletnich świadków

Z psychologicznego punktu widzenia, czynniki wpływające na treść i formę zeznań świadków pogrupować można w cztery kategorie.

Są to:

- **cechy indywidualne świadka**, uwzględniające jego możliwości intelektualnych, cechy osobowościowe i relacje z otoczeniem, a w szczególności ze sprawcą oraz innymi osobami uwikłanymi w sprawę,
- **charakter zdarzenia** będącego przedmiotem uruchomienia procedur prawnych,

- **warunki dokonywania i przechowywania spostrzeżeń,**
- **warunki odtwarzania przez świadka spostrzeżeń.**

Powyższe czynniki nabierają szczególnego znaczenia w przypadku małoletniego świadków. W tym artykule zostaną omówione trzy pierwsze kategorie wymienionych wyżej czynników, istotne dla treści i formy zeznań małoletniego świadka.

Indywidualne cechy dziecka i jego relacje z otoczeniem

Ocena cech przesłuchiwanego dziecka dotyczących jego **możliwości intelektualnych**, nie powinna ograniczać się do określenia ogólnego poziomu rozwoju. Należy uwzględniać możliwości dziecka w zakresie poszczególnych funkcji intelektualnych, a w szczególności:

- spostrzegawczość,
- umiejętność syntezy i analizy materiału spostrzeganego,
- zdolności werbalizacji,
- zdolność logicznego myślenia,
- funkcjonowanie pamięci,

- zdolność koncentracji uwagi,
- rozumienie sytuacji i norm społecznych,
- wiedzę na temat problemów związanych z przedmiotem sprawy, której dotyczy przesłuchanie.

Zarówno prowadzenie przesłuchania, jak również analiza zeznań małoletniego świadka, powinny być dokonywane z uwzględnieniem wyżej wymienionych możliwości poznawczych dziecka, ewentualnych opóźnień i dysharmonii rozwojowych oraz stopnia ich nasilenia.

Zakłócenia w funkcjonowaniu poznawczym i społecznym dziecka nie stanowią przeszkody w uznaniu jego zeznań za wartościowe, jeżeli w czasie przesłuchania uwzględni się indywidualne możliwości.

Doświadczenie wskazuje, że nawet dzieci bardzo małe (lub o niższym niż przeciętny poziomie rozwoju intelektualnego) potrafią dostrzec istotne elementy zdarzenia, a następnie przedstawić je w sposób wartościowy z prawnego punktu widzenia. Informacje takie mogą stanowić istotny materiał dowodowy w prowadzonym postępowaniu.

W grupie psychologicznych czynników związanych z osobą dziecka–świadka istotną rolę odgrywają jego **cechy indywidualne ukształtowane w wyniku wcześniejszych przeżyć i doświadczeń**. Wymienić wśród nich należy w szczególności:

- stopień pewności siebie i poczucie własnej wartości,
- podatność na sugestie,
- nastawienie na spełnianie oczekiwań innych osób, zależność emocjonalną od nich,
- potrzebę dodawania sobie znaczenia, absorbowanie otoczenia swoją osobą,
- lęk przed karą i negatywną oceną innych osób,

- tendencje do fantazjowania oraz identyfikacji z innymi osobami,
- odporność na stres i psychiczne przeciążenia, umiejętność radzenia sobie z sytuacjami trudnymi,
- otwartość w ujawnianiu własnych uczuć, ocen i refleksji,
- psychologiczne mechanizmy obronne,
- objawy zespołu stresu pourazowego.

Psychologiczne mechanizmy obronne wymagają nieco bliższego omówienia. Są one mniej lub bardziej uświadomionymi sposobami radzenia sobie z nasilonymi negatywnymi emocjami (lękami i niepokojami, poczuciem winy, wstydu itp.), wynikającymi z traumatycznych doświadczeń. Wśród dzieci–ofiarn przestępstw, a także dzieci–świadków traumatycznych zdarzeń występują w formie reakcji obronnych, polegających na wypieraniu ze świadomości negatywnych wspomnień oraz na ich racjonalizacji w kierunku interpretacji w sposób społecznie akceptowany, pożądany, sprzyjający pokonaniu własnych emocjonalnych problemów.

Wyniki badań wskazują, że mechanizmy obronne pojawiały się u około 80% badanych dzieci–ofiarn przestępstw seksualnych, przede wszystkim u małych dzieci poniżej 7. r.ż. i w grupie wiekowej 11–15 lat. Badania wskazały również, że kształtowaniu się mechanizmów obronnych u ofiar przestępstw seksualnych sprzyjało współdziałanie dzieci ze sprawcą lub podporządkowanie się jego poleceniom. W grupie młodszych dzieci dominującym mechanizmem obronnym było pomijanie w postrzeganiu zagrażających elementów i na ich niepamięci, podczas gdy w grupie starszych częściej występowała racjonalizacja.

Warto mieć świadomość, że psychologiczne mechanizmy obronne mogą pojawić się u dziecka bezpośrednio po zdarzeniu będącym przedmiotem prowadzonego postępowania lub też w czasie późniejszym. Nie jest wyjątkowe wypracowywanie ich przez dziecko sytuacyjnie, np. w związku z perspektywą składania zeznań po raz pierwszy lub kolejny. Pojawienie się mechanizmów obronnych może skutkować brakiem konsekwencji i stałości w składanych w różnych terminach zeznaniach.

Nie ma jednoznacznego stanowiska dotyczącego wpływu mechanizmów obronnych rozpoznanych u przesłuchiwanego dziecka na ocenę wiarygodności ich wypowiedzi. Należy uznać, że zależne jest to od rodzaju mechanizmu obronnego oraz jego nasilenia i każdorazowo wymaga indywidualnej psychologicznej analizy, z uwzględnieniem kompleksowej wiedzy o dziecku i jego otoczeniu.

Zespół Stresu Pourazowego (PTSD) jest jednostką chorobową występującą w konsekwencji przeżytego przez daną osobę silnie traumatycznego doświadczenia.

Za urazowe przeżycia należy uznać:

- poważne zagrożenie własnego życia,
- zagrożenie własnej fizycznej integralności,
- znaczącą krzywdę doznaną od osoby bliskiej,

- gwałtowną zmianę w najbliższym otoczeniu, utratę osoby bliskiej, domu, rodziny,
- bycie świadkiem zdarzeń związanych z drastyczną przemocą lub innymi, budzących lęk, poczucie zagrożenia, bezradności.

W wypadku dzieci–ofiarn przestępstw lub świadków drastycznych zdarzeń objawy PTSD występują w trzech kategoriach, opisanych jako:

- 1) uporczywe doświadczenie traumy w snach, powtarzających się wspomnieniach, skojarzeniach (wtargnięcia);
- 2) emocjonalne odcięcie się od negatywnych doświadczeń (odrętwienie), izolacja w relacjach z osobami bliskimi i dalszym otoczeniem, wycofanie się z wcześniejszych aktywności;
- 3) nadreaktywność (nadpobudliwość), nadmierne pobudzenie emocjonalne skutkujące zaburzeniami snu, trudnością w koncentracji uwagi i zakłóceniem funkcji poznawczych, niekiedy z widocznym regresem w rozwoju.

Diagnoza PTSD u dziecka powinna mieć znaczący wpływ na planowanie terminu przesłuchania. Wartość informacji uzyskanych od dziecka w okresie choroby może być niepełna i łatwa do zakwestionowania.

Znaczącą rolę w gotowości dziecka do składania zeznań oraz otwartości jego wypowiedzi odgrywają jego **relacje z bliskimi osobami**. Dzieci są w sposób oczywisty zależne od rodziców i opiekunów. Od wpływu osób bliskich zależy często motywacja dziecka do składania zeznań oraz treść i forma jego wypowiedzi. Szczególnie widoczne jest to w sprawach przeciwko rodzinie, w których podejrzanym/oskarżonym jest osoba bliska dziecku, znacząca w jego otoczeniu. Często dziecko ma w stosunku do niej ambiwalentne uczucia: miłości, podziwu, nienawiści, obrzydzenia, lęku. Małoletni, któ-

rzy po trudnych doświadczeniach znajdują wsparcie w osobach bliskich oraz mają z ich strony poczucie akceptacji i zrozumienia, wypowiadają się podczas przesłuchania w sposób bardziej swobodny, otwarty i zgodny z własnymi autentycznymi śladami pamięciowymi.

W przypadku małoletnich świadków podkreślić należy rolę, jaką odgrywają ich relacje ze wszystkimi osobami uwikłanymi w sprawę: sprawcą, ofiarą, innymi świadkami, zarówno w codziennym życiu, jak również w szczególnej sytuacji przestępstwa będącego przedmiotem postępowania.

Na gotowość do składania wyjaśnień, ich spontaniczność oraz treść najbardziej istotny wpływ ma to, kim dla dziecka jest sprawca i jakie było jego zachowanie w sytuacji przedmiotowych zdarzeń, a w przypadku osoby znanej dziecku — jakie było jej zachowanie w okresie poprzedzającym krytyczne zdarze-

nie i w okresie późniejszym oraz jego pozycja wśród osób znaczących dla małoletniego.

Pamiętać należy, że rozwój dziecka, a często również jego sytuacja opiekuńczo-wychowawcza, są procesami dynamicznymi. Możliwości poznawcze oraz cechy funkcjonowania społeczno-emocjonalnego dziecka nie tylko podlegają ustawicznym zmianom, ale też rozwijają się w nierównym tempie w różnych okresach życia. Można obserwować znaczny postęp w rozwoju w stosunkowo krótkim przedziale czasowym. Zdarzają się również przypadki jego spowolnienia lub nawet regresu. Często na tempo i charakter zmian rozwojowych mają wpływ właśnie zdarzenia będące przedmiotem procedur prawnych, które były dla dziecka traumatycznym doświadczeniem. W wyniku tych zdarzeń niejednokrotnie zmienia się sytuacja życiowa małoletniego świadka, jego relacje z otoczeniem, obraz własnej osoby.

Rozwój i cechy dziecka–świadka w czasie przedmiotowych zdarzeń mogą znacznie różnić się od tych samych parametrów charakteryzujących dziecko w czasie prowadzonych z jego udziałem czynności procesowych.

Charakter zdarzenia

Treść i forma zeznań świadków zależna jest od charakteru zdarzenia będącego przedmiotem podjętych procedur prawnych.

Trudniejsze dla dziecka do zaobserwowania, zapamiętania i opisanego są zdarzenia:

- niecodzienne, niejasne, których rozpoznanie i zrelacjonowanie wymaga wiadomości szczególnych, wykraczających poza wiedzę dziecka o otaczającym świecie;
- traumatyczne dla dziecka, związane z silnymi negatywnymi przeżyciami.

Inaczej zrelacjonuje wypadek komunikacyjny ośmioletnia dziewczynka, która samochody różnicuje według ich kolorów, a inaczej nastolatek, który pasjonuje się mo-

toryzacją i nie są mu obce zasady ruchu drogowego. Różnice między zeznaniami takich świadków dotyczyć będą w szczególności liczby podawanych szczegółów i powiązań między nimi. Odmienna w treści i formie będzie również relacja zachowań sprawcy czynów lubieżnych przedstawiona przez przedszkolaka nierozumiejącego ich znaczenia oraz niemającego wiedzy z zakresu anatomii i fizjologii człowieka, od relacji nastolatka w okresie dojrzewania, dla którego przedmiot sprawy nie jest wprawdzie obcy, ale kłopotliwy. W tym wypadku różnice mogą dotyczyć zarówno liczby i znaczenia podanych szczegółów, jak również spontaniczności wypowiedzi.

Z kolei przy relacjonowaniu przez dziecko przeżyć wysoce traumatycznych, należy liczyć się z występowaniem u niego niepamięci dotyczącej tych elementów zdarzenia, którym towarzyszyły skrajnie negatywne emocje.

Szczególnego znaczenia nabierają emocje w przyjmowaniu od dzieci–ofiary wyjaśnień w sprawach o charakterze seksualnym, gdzie stopień zaangażowania świadka w zdarzenia jako uczestnika budzi w nim poczucie winy, wstyd, antycypację kary i społecznego odrzucenia. Należy zatem liczyć się ze znacznie ograniczoną swobodą wypowiedzi na przedmiotowy temat oraz zniekształceniami, u podłoża których jest ochrona własnego wizerunku.

W tej kategorii spraw dziecko może nie mieć gotowości do rozmowy na temat, który może być objęty wspólną ze sprawcą ta-

jemnicą. Sprawca mógł zastosować wobec dziecka kilka strategii, aby powstrzymać je przed ujawnieniem faktu wykorzystania, np. przez używanie gróźb fizycznych („zabiję cię jeżeli komuś o tym powiesz”, „zabiję twoją mamę”), przekupstwo (gratyfikowanie uległości dziecka różnego rodzaju prezentami), manipulację („jeżeli komuś powiesz, przestanę cię kochać”, „jeżeli powiesz o tym, to stanie się coś złego — tobie lub bliskiej ci osobie, np. pójdziesz do domu dziecka”), a także przez obarczanie dziecka poczuciem winy i współodpowiedzialności za przebieg zdarzeń („sam tego chciałeś”). Doświadczenie seksualnego wykorzystania jest dla dziecka trudne do opisanego słowami, należy też do zdarzeń wstydlivych, niejasnych i dlatego ujawnianych z oporem, często stopniowo, wyłącznie w sprzyjających warunkach.

Warunki postrzegania i przechowywania spostrzeżeń

Jest oczywiste, że na spostrzeżenie określonych treści istotny wpływ mają warunki, w jakich są one dokonywane. Należy mieć na uwadze szeroko rozumiane warunki zewnętrzne. Ważna jest między innymi:

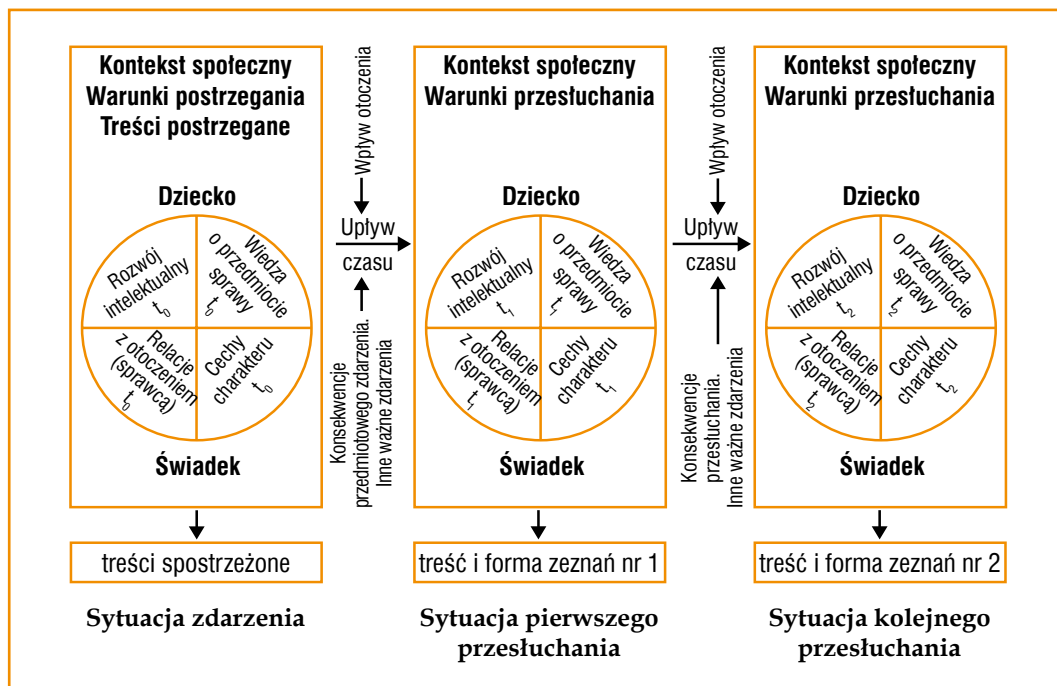
- odległość świadka od miejsca zdarzenia,
- perspektywa, z jakiej może on dokonywać spostrzeżeń,
- czas ekspozycji poszczególnych bodźców,
- inne zdarzenia w tle,
- elementy zakłócające dokonywanie spostrzeżeń (np. hałas),
- oświetlenie,
- możliwość wykorzystania przy spostrzeganiu różnych zmysłów (wzroku, słuchu, powonienia, smaku, dotyku).

Przykładowo, jeżeli świadek ma opisać stół, na którym wśród innych naczyń, znaj-

dowała się patera pełna różnorodnych owoców, to można przypuszczać, że najlepiej zapamięta ten owoc, który nie tylko widział, ale również dotykał go, wąchał i smakował.

Zniekształcenia śladów pamięciowych w okresie dzielącym przesłuchanie od przedmiotowego zdarzenia mogą powodować:

- osoby z bliskiego otoczenia dziecka w sposób zamierzony lub nieświadomy, poprzez rozmowy z dzieckiem, indukowanie mu własnych treści i interpretacji zdarzeń,
- nowe doświadczenia dziecka, nakładające się na wcześniejsze ślady pamięciowe,
- inne ważne w życiu dziecka przeżycia,
- zmiany w otoczeniu dziecka, niejednokrotnie stanowiące konsekwencję ujawnienia przez nie problemu, uruchomienia procedur prawnych.

Rys. 1. Schemat obrazujący czynniki wpływające na treść i formę zeznań świadka oraz dynamikę ich zmian

Przedstawiony powyżej schemat obrazuje czynniki mające znaczenie dla treści i formy zeznań przesłuchiwanego dziecka, z uwzględnieniem różnych etapów postępowania. Wskazuje też na zasadność dołożenia wszelkich starań, aby małoletni świadkowie przesłuchiwani byli w miarę możliwości tyl-

ko raz, w stosownym czasie, w dogodnych warunkach i z wykorzystaniem właściwych technik. Takie podejście pozostaje nie tylko w interesie dziecka-świadka, ale również sprzyja uzyskaniu od niego wartościowego materiału dowodowego w prowadzonym postępowaniu.

Szczegółowe kwestie związane z czynnością przesłuchania małoletnich świadków, takie jak:

- wybór miejsca przesłuchania,
  - wybór czasu przesłuchania,
  - wybór osoby przesłuchującej i osób uczestniczących w czynności,
  - techniki i sposób prowadzenia przesłuchania,
- autorka tego artykułu omawia w książce „Jak przesłuchiwać dziecko”, wydanej przez Fundację Dzieci Niczyje.

The author discusses multiple factors affecting the content and form of child-witness testimony, taking into account specific stages of proceedings. Particular focus is given to the effect of individual features of the child (level of intellectual development, personality, relationship with the perpetrator), characteristics of the incident being discussed during the interview, as well as other features shaping the perception of the incident.

Literatura

- Arntzen F. (1989), *Psychologia zeznań świadków*, PWN, Warszawa.
- Ackerman M. (2005), *Podstawy psychologii sądowej*, GWP, Gdańsk.
- Ciosek M. (2001), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa.
- Kwiatkowska–Darul V. (2007), *Przesłuchanie małoletniego dziecka świadka w polskim procesie karnym*, Dom Organizatora, Toruń.
- Popielarska A., Popielarska M. (2000), *Psychiatria wieku rozwojowego*, PZWL, Warszawa.
- Jaśkiewicz–Obydzińska T., Wach E. (1997), *Małoletnie ofiary przestępstw seksualnych – psychologiczne uwarunkowania zeznań*, materiały z Konferencji Naukowo–Szkoleniowej XXX–Lečia Rodzinnych Ośrodków Diagnostyczno–Konsultacyjnych, Gdańsk.
- Wójcikiewicz J. (red.) (2002), *Ekspertyza sądowa*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków.

O AUTORZE

ALICJA BUDZYŃSKA jest psychologiem, biegłym sądowym, wydaje opinie sądowno–psychologiczne w sprawach z udziałem dzieci. Od kilku lat pracuje w Fundacji Dzieci Niczyje, gdzie zajmuje się diagnozą i terapią dzieci krzywdzonych oraz ich rodzin. Prowadzi również szkolenia dla różnych grup profesjonalistów w zakresie problematyki dziecka krzywdzonego. Koordynuje ogólnopolski Klub Bieglego Psychologa oraz Studium „Opiniowanie sądowno–psychologiczne w sprawach z udziałem dzieci”. Posiada rekomendacje PTP w zakresie diagnozy spraw rodzinnych i nieletnich oraz psychologicznej oceny zeznań świadków. Jest autorką poradnika dla profesjonalistów „Jak przesłuchiwać dziecko” i innych publikacji związanych z problematyką przesłuchiwanie małoletnich.